

CZU: 81`373.44:82-97

MODALITATEA DIN PERSPECTIVĂ TIPOLOGICĂ

Emilia OGLINDĂ

Universitatea de Stat din Moldova

În studiile de tipologie sunt elucidate diverse probleme ce țin de universalitățile lingvistice, unele dintre care vizează domeniul categoriilor funcțional-semantice, cum ar fi modalitatea, aspectualitatea sau temporalitatea, ce denotă un caracter universal. Elaborate în procesul dezvoltării limbii, ele stau la baza structurilor semantice ale acesteia, asigurându-i funcționarea. Modalitatea, menită a dezvălui atitudinea locutorului față de realitatea extralingvistică și față de conținutul mesajului, trebuie analizată multilateral, într-un cadru tipologic. Categoria menționată este greu de definit, pornind doar de la mijloacele de redare a ei într-un singur idiom, ceea ce solicită îmbinarea demersurilor intra- și interlingvistic, îndeosebi la demarcarea semnificațiilor modale. În articolul de față vom examina unele aspecte tipologice ale modalității, legate de definirea și clasificarea acesteia.

Cuvinte-cheie: *text biblic, arhaism lexical, formă gramaticală arhaică, dislocare, perifrază, mod verbal.*

TYPOLOGICAL ASPECTS OF THE MODALITY

Different typology studies elucidate issues related of the linguistic universals, some of them points the functional-semantic categories as the modality, aspect or temporality, which denotes a universal feature. Occurring in the process of language development, they underlay its structures, providing its functioning. The modality, aimed at revealing the attitude of the speaker toward the extra-linguistic reality and toward the content of the message, has to be analysed multilaterally, within a typological framework. The mentioned category is difficult to define, if we consider only its rendering means in a single idiom. This aspect requests the combination of intra- and inter-linguistic approaches, peculiarly when the modal significances are delimited. We will examine in this paper some of the typological aspects of modality, relates to its definition and classification.

Keywords: *biblical text, lexical archaism, archaic grammatical form, dislocation, periphrases, verbal mode.*

În studiile de tipologie sunt elucidate diverse probleme ce țin de universalitățile lingvistice, unele dintre care vizează domeniul categoriilor funcțional-semantice. Orice idiom atestă universalii care îl aproprie, în temeiul unor însușiri comune, de alte limbi ale lumii. Interpretarea neunivocă a conceptului *universalie lingvistică* suscită dificultăți la identificarea și descrierea diverselor tipuri de universalii. În opinia unor exegeți [1], un spectru amplu de fenomene – cuvintele motivate în corelație cu cele nemotivate, crearea metaforelor lingvistice, polisemia lexicală, sinonimia, omonimia, constantele lexicale – ar constitui universalii semantice.

Din perspectiva menționată, urmează să distingem universalitățile funcțional-semantice, cum ar fi modalitatea, aspectualitatea sau temporalitatea, ce denotă un caracter universal. Elaborate în procesul dezvoltării limbii, ele stau la baza structurilor semantice ale acesteia, asigurându-i funcționarea. Modalitatea, menită să exprime atitudinea locutorului față de realitatea extralingvistică și față de conținutul mesajului, ar trebui analizată într-un cadru tipologic. Considerată drept element al „registriului universal al gramaticii” [2, p.94-95], categoria vizată este greu de definit, pornind doar de la mijloacele de redare a ei într-un singur idiom, ceea ce solicită îmbinarea demersurilor intra- și interlingvistic, îndeosebi la demarcarea valorilor modale.

Dificultățile de interpretare a variatelor tipuri de modalitate pot fi soluționate apelând la teoria câmpurilor funcțional-semantice ai cărei promotori acordă prioritate semanticii unităților de limbă. O atare abordare este întru totul justificată, întrucât limba constituie o integritate ale cărei elemente interdependente se presupun reciproc. Ele posedă, alături de însușirile inerente, și cele condiționate de raporturile lor cu alte unități [3, p.76-99], ceea ce oferă posibilitatea de a aprecia modalitatea și alte categorii similare drept câmpuri funcțional-semantice. Cunoscutul funcționalist A.V. Bondarko definește câmpul funcțional-semantic ca „un ansamblu de mijloace de la diferite niveluri ale limbii, ce interacționează în baza funcțiilor semantice comune, reprezentând variante ale unei categorii semantice” [4, p.17]. Orice câmp lingvistic este dissociabil în *centru* și *periferie*: centrul comportă concentrarea maximă a trăsăturilor specifice câmpului în cauză, pe când periferia include fenomene marginale și cele intermediare în raport cu alte câmpuri [5, p.21-23].

Cercetarea entităților menționate necesită aplicarea unui tip special de analiză ce preconizează multiple principii de structurare. Constituenții câmpului funcțional-semantic vor fi identificați pornind de la o trăsătură

semantică invariantă, stabilindu-se componentele centrale și periferice și raporturile dintre ele. Odată determinată structura câmpului investigat, se vor reliefa conexiunile dintre acesta și alte câmpuri funcțional-semantic. Categoria modalității se pretează analizei indicate, încorporând un număr considerabil de câmpuri funcțional-semantic, multe dintre care au tangențe. Pentru a le descrie detaliat, este important să se ia în considerare tipologia modalității. În unele studii se vehiculează ideea că nucleul câmpului funcțional-semantic al modalității, în ansamblu, îl formează mărcile morfologice, și anume – verbele modale, iar la periferie se află modurile verbale, evaluate drept mijloace sintactice, și unitățile frazeologice, în calitate de mijloace lexicale ale modalității. O asemenea repartizare a elementelor de centru și de periferie ni se pare discutabilă. Dat fiind faptul că modalitatea obiectivă, axată pe opoziția realitate – irealitate, este actualizată, de obicei, cu ajutorul modurilor verbale, prin opoziția indicativ vs conjunctiv / condițional-optativ / prezumtiv, ar rezulta că unitățile specializate în desemnarea acesteia s-ar afla la periferia câmpului funcțional-semantic al modalității.

Modalitatea pune în lumină „atitudinea cognitivă, volitivă sau evaluativă” a locutorului „față de stările de lucruri, reale sau potențiale, descrise prin limbaj” [6, p.671]. Specialiștii în materie ne informează despre interdependența dintre modalitate, modalizare și modalizatori [7, p.198], notând diverse tipuri ale categoriei analizate. Este preferată clasificarea ternară, ce conține modalitățile epistemică sau cognitivă, deontică (prescriptivă sau voluntativă) și cea apreciativă sau evaluativă, acceptate, în fond, de către autorii „Gramaticii limbii române” (2005). Este delimitat „spațiul cunoașterii”, al *modalității epistemică*, axată pe imaginar, pe de o parte, și „spațiul angajării în activitate”, al *modalității deontice*, pe de altă parte. În cea dintâi arie semantică procesul este înfățișat drept fictiv / probabil / sigur, pe când în a doua arie semantică acesta este prezentat ca dorit / realizabil / permis / obligatoriu / interzis / efectuat, urmărindu-se etapele de transformare a procesului în activitate [8, p.258-260].

În diferite limbi, se face distincția dintre modalitatea *obiectivă* și cea *subiectivă*. Cea dintâi pune în lumină corelația dintre enunț și realitatea extralingvistică prin prisma realității vs irealității. Modalitatea irealității marchează o acțiune posibilă, dorită, ipotetică [9, p.371-383], conturând imaginarul, ceea ce nu se manifestă în momentul de față [10, p.103]. Modurile verbale, dotate cu „un conținut modal fundamental”, în anumite condiții, sunt apte să exprime „și alte conținuturi modale, prin asocierea formei modale cu diverși modalizatori” – adverbe modale, semiauxiliare de mod ș.a. [11, p.541]. Modalitatea *obiectivă* este interpretată, în principiu, univoc de către lingviști, pe când modalitatea *subiectivă* este comentată controversat. În sens larg, i se atribuie capacitatea de a exterioriza atitudinea locutorului față de conținutul comunicării [12, p.424], dar și o multitudine de semnificații emoțional-expresive. Acestea sunt redată cu ajutorul unor variate mărci: cuvinte cu sens modal, modurile verbale (conjunctiv, condițional-optativ ș.a.) [13, p.75-92], elemente incidente, îmbinări și construcții sintactice, interjecții, intonație, topică. Un rol deosebit are categoria *evaluării modale* [14, p.19], care elucidează tipul de *legătură* (factuală, contrafactuală sau potențială) între *subiect* și *însușirea* ce-i este conferită în actul predicativ. Sunt pertinente următoarele concepte: *subiectul evaluării modale* (locutorul); *obiectul evaluării modale* (raportul dintre conținutul unui enunț și realitate); *mijloacele evaluării* (unități de la diferite niveluri).

Este de observat că unii cercetători [15] nu admit definierea amplă a modalității subiective, eliminând valorile emoțional-expresive din sfera acesteia. O altă opinie emite V.A. Plunghian, care semnaleză două noțiuni fundamentale: 1) *evaluarea*, adică atitudinea locutorului față de o anumită situație, și 2) *irealitatea*, ce evidențiază raportul ei cu lumea reală. Lingvistul este de părere că „întreaga varietate a sensurilor modale (chiar și în cazul celor mai largi interpretări ale modalității), într-un fel sau altul, are legătură cu unul dintre aceste concepte (nu arareori, cu ambele, concomitent)” [16, p.309]. Așadar, sunt relevante raportul dintre enunț și realitatea extralingvistică, atitudinea locutorului față de conținutul relatat și finalitățile comunicative ale enunțului.

Din perspectivă comunicativă, în componența enunțurilor asertive, imperative, hortative, interogative ș.a., clasificate după scopul comunicării, este relevantă modalitatea *ilocutivă* sau *intersubiectivă* (asertivă, hortativă, interogativă etc.) [17], redată prin modurile personale, prin cuvinte interogative, intonație și variate construcții sintactice. Sunt de amintit, în această ipostază, conjunctivul și imperativul, ca mărci ale modalității în cauză, atestându-se tangențe între modalitățile deontică, ilocutivă și subiectivă, uneori greu de disociat: „Să-mi dați pământ. Dreptul meu să mi-l dați. Partea mea de pământ să mi-o dați” [Stancu, C., p.36]; „Mai bine dă-i o bucatăică de pământ. Să isprăvim odată. Să scăpăm” [Stancu, C., p.86]; „Străduiți-vă să nu vă îmbolnăviți. Nicio boală n-a fost vreodată tratată la Kolâma, îi preîntâmpină el” [Dabija, TA, p.89].

Între modalitatea ilocutivă și cea subiectivă nu există limite tranșante: semnificațiile modale de aprobare, dezacord, îndemn, avertizare, amenințare, prohibiție etc. ar putea fi raportate fie la modalitatea subiectivă, fie la cea ilocutivă: „Auzi? Încordează-ți voința. Când va fi să fie, *să-ți strângi* fălcile și *să taci*” [Stancu, U., p.183]. La exteriorizarea celei din urmă, emițătorul i se adresează destinatarului, cu scopul de a-l determina să înlătuască o anumită acțiune, pe când în cazul modalității subiective nu se preconizează obligatoriu prezența acestuia.

În legătură cu problema menționată, prezintă interes corelația dintre modalitatea epistemică și evidențialitate. Modalitatea epistemică, raportată la domeniul cognitiv, cuprinde multiple semnificații: /cert/, /incert/, /probabil/, /ipotetic/, /exclus/, /concesie/ ș.a. În calitate de modalizatori epistemici se utilizează condițional-optativul, prezumtivul și, nu în ultimul rând, conjunctivul, ce posedă o remarcabilă „forță modală”, întrunind „toate modalitățile stabilite” [18, p.163]. Sunt concludente exemplele:

/cert/: „Cum să nu-i vină să se lungească în drum și să moară?” [Stancu, Ș., p.217]; „Cum să nu reușim?! E posibil oare să nu reușim?” [Dabija, TA, p.114]; „I-ar fi recunoscut numaidecât zâmbetul ei luminos...” [Dabija, TA, p.115];

/incert/: „Poate să fie adevărat... pentru multe pricini care se știu și se aud. Vor mai fi fiind și altele care nu se știu” [Sadoveanu, FJ, p.370]; „Oi fi știind eu carte ... dar uite, că-mi pierd banii din cauza dumitale...” [Petrescu, UNDÎNR, p.41];

/probabil, /ipotetic/: „După felul cum vorbise, s-ar fi putut crede că Țugurlan se gândea tot timpul la pământ...” [Preda, M., p.97]; „Ar fi bine să facem un popas... Vor fi ostenit și urșii” [Stancu, Ș., p.67]; „Acum mă duc că m-o fi așteptând tata” [Sadoveanu, FJ, p.49]; „Felix s-ar fi simțit dezonorat să facă un gest îndoielnic” [Călinescu, EO, p.89]; „Deci mama și fata poate să fi scăpat într-un ascunziș” [Sadoveanu, FJ, p.210];

/nedumerireal, /dubiul/: „De ce s-o fi grăbind șatra să plece?” [Stancu, Ș., p.65]; „Lisandra! Unde o fi Lisandra? O căută în căruță și n-o găsi” [Stancu, Ș., p.102];

/exclus/: „Nici să nu te apropii de ei...”; „Cu Otilia nu și-ar fi îngăduit asta niciodată” [Călinescu, EO, p.126];

/concesie/: „Chiar de-ar fi vrut să se mai ascundă, n-ar mai fi avut timp” [Preda, M., p.13];

/detașarea de cele afirmate/, /nesiguranța/: „Pe unde-i fi umblat dumneata, mări și țări, precum spui ...” [Sadoveanu, FJ, p.50]; „Nu știu ce Dumnezeu o fi având...” [Călinescu, EO, p.297]; „Pogorî în mine o adâncă neliniște. Ce s-o fi întâmplat la Korgan?” [Stancu, U., p.203].

Evidențialitatea, „categorie lingvistică din sfera modalizării epistemice” [19], se referă la circumstanțele în care locutorul apreciază o anumită situație în care se află (evidențialitatea directă), transmite informația comunicată de o altă persoană sau invocă propriile deducții (evidențialitatea indirectă) [20, p.450]. Diferite limbi, inclusiv româna, dispun de un registru variat de mărci ale evidențialității, a căror funcție este a estima gradul de credibilitate a celor afirmate. Ele atribuie cuiva o anumită părere, o aprobă sau, dimpotrivă, comportă o nuanță de îndoială sau de neîncredere față de aceasta [21]. Se atestă mijloace lexicale (verbe, mai cu seamă *dicendi, declarandi*, adverbe, cuvinte și expresii incidente), unități gramaticale etc. În calitate de mijloace gramaticalizate de redare a evidențialelor inferențiale și citaționale în limba română sunt folosite modurile verbale [22]. Valoare evidențială comportă condițional-optativul (prezent și perfect) și, în variate anturaje, prezumtivul și conjunctivul, capabile să indice sursa informației. De exemplu: „Spun că arestații ar fi încercat să fugă...” [Stancu, U., p.163]; „Nu-i adevărat că schivnicul ar fi murit. Ciobanii din munți spun că s-ar fi aflând în viață la un loc cu bourul său” [Sadoveanu, FJ, p.397]; „Înțelegând că-s apărați de un vrăjitor tatar, care zice că s-ar fi aflând aici la Timiș...” [Sadoveanu, FJ, I, p.97]; „Să nu fi murit vreun copil, spune tata...” [Stancu, CMTI, p.274]; „Spuneau unii oameni vechi că să fie asta semn...” [Sadoveanu, FJ, p.273].

Cele menționate *supra* ne permit să conchidem că între modalitatea epistemică și evidențialitate există similitudini condiționate de aptitudinea acestora de a sesiza gradul de autenticitate sau credibilitate a informației; totodată, evidențialitatea arată sursele informației emise în enunț. În concluzie ținem să menționăm:

1. Universalile funcțional-semantice înglobează numeroase categorii universale, cum ar fi modalitatea, aspectualitatea sau temporalitatea. Elaborate în procesul dezvoltării limbii, ele stau la baza structurilor semantice ale acesteia asigurându-i funcționarea.

2. Modalitatea, categorie funcțional-semantică universală, demonstrează atitudinea locutorului față de realitate și față de conținutul mesajului. În plan trihotomic, aceasta cuprinde modalitățile *epistemică* sau *cognitivă*, *deontică* (prescriptivă sau voluntativă) și cea *apreciativă* sau *evaluativă*. Specialiștii în materie mai propun o clasificare tripartită, delimitând modalitățile *obiectivă*, *subiectivă* și *ilocutivă* (intersubiectivă). Se accentuează diferența dintre modalitatea *obiectivă*, ce relevă corelația dintre enunț și realitatea extralingvistică prin prisma realității vs irealității, și cea *subiectivă*, căreia i se atribuie capacitatea de a exterioriza atitudinea locutorului față de conținutul comunicării, dar și o multitudine de semnificații emoțional-expresive.

3. Diferite tipuri ale categoriei menționate sunt interdependente, între ele stabilindu-se variate corelații. Astfel, între modalitatea *ilocutivă* (asertivă, interogativă etc.), axată pe aspectul comunicativ al enunțului, și cea *subiectivă*, fondată pe categoria evaluării modale, nu există limite tranșante, dominanta comună reprezentând subiectivitatea. Între modalitatea *epistemică* și *evidențialitate* există similitudini condiționate de aptitudinea acestora de a dezvălui gradul de autenticitate sau credibilitate a informației; totodată, evidențialitatea indică sursele informației emise în enunț.

Referințe:

1. УЛЛЬМАН, С. Семантические универсалии. В: *Новое в лингвистике*. Вып. 5. Москва, 1970, с.250-299.
2. ПЛУНГЯН, В.М. *Введение в грамматическую семантику. Грамматические значения и грамматические системы языков мира*. Москва: РГГУ, 2011.
3. ВСЕВОЛОДОВА, М. Поля, категории и концепты в грамматической системе языка. В: *Вопросы языкознания*, 2009, №3, с.76-99.
4. БОНДАРКО, А.В. *Основы функциональной грамматики: языковая интерпретация категории времени*. Санкт-Петербург, 1999.
5. БОНДАРКО, А.В. *Функциональная грамматика*. Ленинград, 1984.
6. GUȚU ROMALO, V. (coordonator). *Gramatica limbii române*. Vol.1. *Cuvântul*. Vol.2. *Enunțul*. București, 2005.
7. VION, R. Dimensions enonciative, discursive et dialogique de la modalisation. En: *Linguas y letras. Estudios Lingüísticos*, 2007, vol.8, no.15, p.193-224.
8. GUȚU ROMALO, V. *Op. cit.*
9. POPESCU, M.C. Structuri implicite de actualizare a potențialului în limba română veche. În: *Studii și cercetări lingvistice*. București, 2007, nr.2, LVIII, p.371-383.
10. POPESCU, M. Expriarea potențialului și a irealului în limba română veche, modernă și contemporană (subordonatele complete și atributive). În: *Analele Universității din Craiova. Seria Științe filologice. Lingvistică*. Anul XXX, 2008, nr.1-2, p.103-111.
11. DIMITRIU, C. *Tratat de gramatică a limbii române*. Vol.1. *Morfologia*. Iași, 1999.
12. PLUNGHIAN, V.M. *Op. cit.*
13. BORCHIN, M.I. Valorile modale ale conjunctivului. În: *Analele Universității de Vest (Timișoara)*, XLV, 2007, p.75-92.
14. БЕЛЯЕВА, Е.И. *Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках*. Воронеж, 1985.
15. ЗВЕРЕВА, Е.А. *Научная речь и модальность*. Ленинград: Наука, 1983.
16. ПЛУНГЯН, В.М. *Общая морфология. Введение в проблематику*. Москва: Эдиториал УРСС, 2000.
17. LE QUERLER, N. *Typologie des modalités*. Caen: Presses universitaires de Caen, 1996.
18. GHERASIM, P. *Semiotica modalităților*. Iași: Demiurg, 1997.
19. ZAFIU, R. „Evidențialitatea” în limba română actuală. Disponibil: <http://cachescan.buc.ro/2009-06-27/560785.pdf> [Accesat: 24. 05. 2016].
20. PLUNGHIAN, V.M. *Op. cit.*
21. ZAFIU, R. *Op. cit.*
22. Ibidem.

Surse beletristice și abrevierile folosite

1. CĂLINESCU, G. *Enigma Otiliei*. București, 2000. – **EO**
2. DABIJA, N. *Tema pentru acasă*. Chișinău: Editura pentru literatură și artă, 2011. – **TA**
3. PETRESCU, C. *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*. Chișinău: Hyperion, 1991. – **UNDÎNR**
4. PREDA, M. *Moromeții*. Vol.1. București, 1995. – **M.**
5. SADOVEANU, M. *Frații Jderi*. Vol.1. București, 1981. – **FJ**
6. STANCU, Z. *Șatra*. București: Jurnalul național, 2010. – **Ș.**
7. STANCU, Z. *Costandina. Uruma. Ce mult te-am iubit*. București: Jurnalul național, 2010. – **C.; U.; CMTI**

Prezentat la 23.12.2016